

**УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ
ФЕНОМЕН У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ**

А.О. Євграфова

У статті розглядається національна ідея на основі огляду публіцистичних матеріалів, які подають це питання у колі сучасних націєдержавницьких проблем.

У незалежній Україні поняття «національна ідея» увійшло в публічну мову загалом, набравши гучного розголосу, після президентських виборів 1994 року. Інтерес до цієї проблеми є цілком виправданим як через невизначеність даного поняття, так і через відчуття «ненормального стану, в якому знаходиться сама Україна» [1, с. 47].

Поняття національної ідеї є, звісно, складним, і його трактування не відзначаються однотайністю поглядів. Нові орієнтири розвитку української держави після утвердження її незалежності викликали до життя потребу в розробленні проблематики, яка пов'язана з розумінням цього питання.

Національна ідея екстраполюється у філософію, етнопсихологію, релігію, культуру, історію, тобто у все те, що може бути схарактеризоване як національне «Я».

Опрацювання літератури різного характеру залишає відчуття того, що, по-перше, потрібно чітко окреслити саме поняття національної ідеї. По-друге, є необхідність хоча б з науковою метою диференціювати це поняття, тобто «розкласти» його на відповідні складові. По-третє, вивчити, осмислити й оцінити внесок учених, які так чи інакше займалися цією проблемою. По-четверте, проаналізувати продукт сучасних ЗМІ, щоб зробити аргументовані висновки щодо реального їх впливу на формування й утвердження національної ідеї як такої. Визначені напрямки дали б змогу інтегративно схарактеризувати національну ідею. Звичайно, такий підхід може стати предметом осмислення цієї проблеми у більших масштабах, ніж обсяг статті.

Поняття національної ідеї належить до тих майже неосяжних, глобальних категорій, про які можна говорити або патетично, або абстраговано науково, і віднаходження тієї «червоної нитки», яка б допомогла розкрити національну ідею в певних, очевидних, матеріалізованих проявах, видається надзвичайно складним завданням.

Українська національна ідея – теоретичний вираз своєї самобутності та індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність [2, с. 158].

У кінці ХХ ст. нова влада вустах на той час чинного Президента України проголосила: «Національна ідея не спрацювала». Ідеологи нового Президента мали на увазі, що українське національне відродження виявилось нежиттєздатним і не має перспективи. Тобто йшлося не про реалістичний критичний погляд на становище – з тим, щоб знайти вихід із нього, а про ствердження наявного стану, його узаконення, теоретичне та моральне освячення і про подальший розвиток країни в цьому напрямку [1, с. 43]. Реакція на цю заяву була бурхливою, стривоженою й обуреною.

Цитуємо Анатолія Погрібного, широко знаного громадсько-культурного діяча:

«...Ну, а тим часом, доки ми тут, у себе, сперечаємось про національну ідею, у кожній нормально облаштованій та нормально освіченій державі світу вона, національна ідея, як кажуть, повним ходом працює, зміцнюючи і посилюючи ці держави. Чи ж не повчимося, нарешті, у них? У тієї ж Франції, Японії, Чехії, Польщі, Фінляндії, у держав колишньої советської Прибалтики» [3, с. 59].

«...Саме з парламентської зали найголосніше виплескується антиукраїнська злоба, яка через радіо доноситься до всіх куточків України... Там вустами депутатів-яничар, українозневажців, систематично паплюжиться, спотворюється і українська національна ідея, і українська історія...

«...В цій залі – головній в Україні – повсякчас принижується, зневажається державна мова» [3, с. 52].

«А загалом - чи є хоч частка правди, слухності в отому протиставленні: спершу це (економіка), потім інше – ідеологія, освіта, мова? Я впевнений немає. Всі складові нашого державотворення немислимі без сильної, наскрізної національної ідеї. В тому числі не тільки культура, освіта, політика, а й саме вона, та, на яку всі молимося, - економіка. Впевнений: окрилювала б її від самого початку наполегливо, уміло, тактовно спровокована національна ідея, - такого економічного й духовного занепаду ми не мали б, і, може, і приватизацію, що про неї так багато мовиться, вже встигли б завершити, причому проводили б її не в грабіжницький, як то спостерігаємо нині, а в чесний спосіб» [3, с. 12].

«Національна ідея, з мого погляду, то водночас і найактивніший діяльно-творчий фермент, і феномен вельми корисного стриму. Чому діяльно-творчий фермент? Тому, що вона згуртовує, об'єднує, збирає до купи, зцементовує в одне ціле націю, націлює її на спільність прагнень, мети, дій. Тож коли нація просвітлена провідною національною ідеєю, вона, можна сказати, подесятерює свої сили, рухається впевнено, максимально швидко, долаючи своїм натиском усілякі перешкоди» [3, с. 16].

Поняття національної ідеї виникло не сьогодні. У статті «Національна ідея та її самозаперечення – етапи розвитку». М. Розумний зробив спробу визначити етапи становлення національної ідеї: «... Зародившись як атомарне абстрактне поняття, ідея перейшла в сферу конкретно-чуттєвих уявлень, у якій змодельовала національний мікрокосм. Завершальну стадію пов'язано з виокремленням фокусу національного «Я» і організацією довкола цього поля смислових зв'язків свідомості. Ідея з атома виростає до універсуму» [4, с. 63].

Таким чином, апріорі національна ідея як гасло не спрацює: вона повинна втілитися в серце й розум кожного українця (як етнічного, так і неетнічного), стати виявом спільноти, яка працює на Україну, відчуває Україну, вболіває за Україну. Національна ідея спочатку є поняттям чуттєвим, збігаючись із поняттям патріотизму, почуванням любові до батьківщини і любові до свого народу (від лат. патрія - батьківщина), згодом вона виявляється у відчутті «ми» і «вони». І це «ми» складається з історії, минулого, сьогодення, сучасного майбутнього, «ми» – окремішні, самобутні, згуртовані. Врешті-решт національна ідея формується через ментальність спільноти (етносу, нації) як системи образів та уявлень про світ, ставлення до нього; «ментальним інструментарієм» є мова, обряди, звичаї, вірування, міфи, мистецтво, мораль.

Під національною ідеєю різні люди розуміють різні речі, зв'язок котрих відчувають переважно інтуїтивно. Звичайно, мова йде про представників інтелектуальної духовної еліти нації.

Анатолій Погрібний, критик, літературознавець, доктор філологічних наук, професор, академік:

«...Ані спорудитися, ані зміцнитися державі без цементу не можна. Цемент же той – національна ідея, національна свідомість, об'єднуюча та згуртовуюча все суспільство державна мова, добре поставлена національна освіта» [3, с. 8].

Степан Брацун, голова секретаріату Конгресу Українських Націоналістів: «Народ може об'єднати любов до землі, на якій він живе, та глибоке почуття обов'язку за її долю – аж до готовності пожити за неї життям. У цьому, на мій погляд, полягає суть національної ідеї...» (Нація і держава. – 21 березня 2006 р. - №11 (123). – С. 1).

Левко Лук'яненко, народний депутат України, колишній політв'язень: «Нація не може по-справжньому взятися за відродження України, доки не відчує себе організованою силою (системою). Доки в нас повна ідейна дезорганізація і один тягне до лісу, а другий – до біса, в національному домі не буде ладу. Щоб лад з'явився, треба, щоб з'явився господар, а він з'явиться тоді, коли послабнуть відцентрові сили і ніхто не буде піддавати сумніву українську національну ідею з її спрямованістю на внутрішньонаціональну консолідацію та інтеграцію під владою Києва всіх українських етнічних земель» (Українська Газета. - № 26 (310). – 08.07.2004 р. – С. 5).

Дмитро Павличко, письменник, публіцист, громадський діяч:

«Українська національна ідея упродовж невольничих століть рятувала наш народ від загибелі. Вона була вірою в нашу державну, демократичну, європейську майбутність. Сьогодні це – життєва мобілізаційна мотивація для творчих вчинків уже звільненого народу в ім'я збереження й ненастанного вдосконалення своєї держави. Це та гідність, яка обертає рабську психіку в свідомість вільної людини, а народові дає безсмертя.» (Дм. Павличко. Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв'ю. Документи. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи». – 2004. – 771с. – С. 13).

Вислів «національна ідея» у вищенаведених інтерпретаціях позначає важливу для суспільства ідею, щодо якої існує згода більшості громадян, або ж таку, що здатна одержати підтримку більшості громадян; в обох випадках цю ідею розглядають як таку, що сприяє громадському єднанню. Щодо мовної характеристики, то поняття «національна ідея» набуває ознаки метафори, в основі якої лежить логічний механізм порівняння, а саме: національна ідея – цемент; національна ідея – любов до землі, глибоке почуття обов'язку за її долю; національна ідея – спрямованість на консолідацію та інтеграцію; національна ідея – віра в нашу державну, демократичну, європейську майбутність; це гідність, яка обертає рабську психіку в свідомість вільної людини.

Як зауважував Густав Юнг, деякі смисли краще схоплюються метафорою, а не терміном. У конкретних контекстах поняття «національна ідея» набуває певної визначеності, і не можна знайти загальноприйнятої підстави, аби усунути його багатозначність. Всі автори відводять у своїх текстах національній ідеї центральну роль, оскільки вона має важливе смислове навантаження. Суб'єктивне розуміння «національної ідеї» втілюється в образній, емотивній формі, таке формування ідеї робить її зрозумілою та прийнятною для інших людей. Далі подаємо ще один яскравий приклад поняття «національної ідеї» Дмитром Павличком:

«...Національна ідея – це творець, захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату» [5, с. 6].

Словосполучення «національна ідея» сприймається як єдине поняття, тому воно отримує додаткові означення:

потужна об'єднавча національна ідея [3, с. 1],

чиста, благородна свята українська національна ідея [3, с. 50],
велика наша національна ідея [3, с. 59].

Як правило, сутність «національної ідеї», яка є темою, суб'єктом, підметом, виражається через рему, присудок. Національна ідея – своєрідна квінтесенція фірмових стандартів держави у взаєминах із суспільством [6, с. 59]. Є випадки синонімічного вживання: національна ідея – українська національна ідея – українська ідея.

Феномен Батурина, фенікса української ідеї, нації, держави, що постала з попелу, надається тут чи не найповніше (М.Бутко, радник Президента України, виконавчий директор фонду «Гетьманська столиця». Стаття «Фенікс української ідеї» // Україна молода. – 1 вересня 2005 р. – С. 7).

Саме поняття «ідея» синонімізується із словом дух: «...вакуум владі без більшого труду заповнили колаборанти минулого, котрі упродовж останніх восьми років замість вимріяної Української держави побудували й будують державу, в якій все ще триває гноблення українського національного духу» [3, с. 4].

Має місце пояснення змісту національної ідеї і через яскраве порівняння:

Ми дуже довго були в національному поневоленні, тому дуже довго за часів української держави будемо жити під натиском тривоги за її усунення і нормальний розвиток. Ми тепер нагадуємо ізраїльське плем'я, що вирвалося з єгипетського дому неволі в голодну пустелю, втрачає віру в обітовану землю, але рухається вперед за огненным стовпом, який веде через піски розчарування і зневіри до повноцінного, творчого національного життя. Цим огненным стовпом і є українська ідея, яка нас живить, скеровує і надихає вічним світлом [5, с. 56].

Як зазначає О.Забужко, філософія української ідеї не дала жодної, «випареної» до кристалічно – понятійної форми філософської системи у власному розумінні цього слова [7, с. 11]. Цю думку підтверджують й посилання на вищезитованих авторів, хоча, звісно, їх стиль – публіцистичний – й не передбачає дотримання суворих наукових дефініцій. Відсутність вживання поняття національної ідеї у чітко окресленому термінологічному полі є, безперечно, ознакою стилю, який призначений для емоційного впливу на читача. Публіцистичний стиль характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації [8, с. 501]. Цьому сприяють вольові інтонації, емоційна лексика, книжні й розмовні елементи, образні засоби художньої мови, лексеми з високою позитивною чи зниженою оцінкою.

Отже, українська національна ідея – «справді складний інтелектуально-духовний, соціально-економічний, морально-етичний і соціально-психологічний феномен народного буття» [9, с. 282].

Поняття національної ідеї уперше з'явилося у П.Куліша.

Простежуючи шлях поширення української національної ідеї, слід назвати основні віхи. Шевченко вніс в українську ідею титанічну емоційну силу, що стала релігією нації. Теоретичну базу для української національної ідеї у 1900 р. в ст. «Поза межами можливого» висуває Франко. Це найаргументованіша характеристика не лише нашої, а й будь-якої іншої національної ідеї як складової історичного процесу. Із появою Четвертого Універсалу Центральної Ради самостійницька ідея остаточно перемогла в українській політичній думці [3, с. 16]. У ХХ ст. в українську ідею внесли патріотичну одержимість Левко Лук'яненко, Юрій Бадзьо, В'ячеслав Чорновіл, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Стус, Василь Овсієнко, Михайло й Богдан Горині та багато інших борців за свободу. Визрівши в глибинних пластах народного духу, національної культури, національна ідея формується творчістю її

талановитих діячів. Це Анатолій Погрібний, Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Оксана Забужко...

«Велика наша національна ідея – це коли на Хрещатику вигукували не «Київ», а «Київ», - зазначає А.Погрібний [3, с. 59]. Проблема мови була й залишається проблемою номер один в утвердженні української національної ідеї. Газети не перестають виносити у заголовки це питання: Мовне протистояння (Українська Газета¹ - № 19(255), 22-28 травня 2003 р. – С. 1); Походження назви нашої держави (УГ. - №9(293), 04 березня 2004 р. – С. 8); Анти – наша доруська назва (УГ. - №35 (271), 18 вересня 2003 р.); То яка ж мова вторинна і зіпсована (УГ. - №22, №23, №24, №25, червень-липень 2003 р.); Хартія закріплює панування російської мови (УГ.- №21(257), 5-11 червня 2003 р.–С. 1); Рідна мова як конденсатор національного духу (УГ.-№ 27 (311), 15 липня 2004 р.–С. 5).

Роль української мови в житті суспільства Дм. Павличко оцінює так: [Українська мова] була і, мабуть, ще довго залишатиметься політичною «зброєю народу, кореневищем його державності» [3, с. 49].

Як не далеко у часі відійшла від нас «Книга буття українського народу», М.І Костомарова [10], а заклик Т.Г.Шевченка, взятий як епіграф до цієї книги, залишається своєчасним:

Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть...та й спитайте
Тойді себе: що ми?
Чиї сини? яких батьків?
Ким? За що закуті?

Визначити, що таке національна ідея – це, мабуть, відповісти на гіркі запитання духовного поводиря нації – Тараса Шевченка, і серед них найболючіше «за що закуті?»

SUMMARY

The article deals with the national idea on the basis of the review of personal view essays and articles materials, which treat this problem alongside up-to-date national and state problems.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадзьо Юрій. Національна ідея і національне питання – десять років невизначеності // Підпільна нація. – К., 2003. – С. 43-54.
2. Возняк С. Національна ідея як ціннісні орієнтації українського народу // Українські проблеми. – 2004. - №22. – С. 158-164.
3. Погрібний А. Розмова про наболіле, або Якби ми вчилися так, Як треба. – К.: Просвіта, 2000. – 317с.
4. Розумний М. Національна ідея та її самозаперечення // Сучасність. – 1996. - № 6. – С. 58-63.
5. Павличко Дм. Українська національна ідея. – К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська Академія», 2002. – 58 с.
6. Голоднікова Ю. Якщо не Гоголь, то хто? // Медіа Критика. - №1(12) 2006. – Львів, 2006. – С. 59-62.
7. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період. – К.: Наукова думка, 1992. – 116с.
8. Єрмоленко С. Я. Публіцистичний стиль // Українська мова. Енциклопедія / Ред.кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – 752с.
9. Вівчарик М.М., Панченко П.П., Чмихова В.І. Українська нація: шлях до самовизначення. –К.: Вища школа, 2001. – 287с.
10. Костомаров М.І. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 39 с.

Надійшла до редакції 6 липня 2006 р.

¹ У подальшому Українська Газета подаємо скорочено УГ